

УДК 94(477) «1953/1991»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-135-137>**Ольга Коляструк**Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історичних наук, професор (Україна)e-mail: kolvia58@gmail.comORCID <https://orcid.org/0000-0003-1099-5868>ResearcherID <https://publons.com/researcher/3308378/olha-kolyastruk/>**Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. – Запоріжжя : Інтер-М, 2019. – 432 с., іл.**

Анотація. Метою статті є аналіз монографії Юрія Каганова, яка присвячена осмисленню важливої частини перманентного комуністичного експерименту з формування «радянської людини» в Українській РСР у 1950-х – 1980-х рр. На підставі здійсненого аналізу визначено оригінальність дослідження, авторську концепцію проблеми, охарактеризовано структуру, повноту використання автором документальних та історіографічних джерел; показано теоретико-методологічну та практичну значимість наукової праці.

Ключові слова: «радянська людина», «*homo sovieticus*», ідеологія, ідентичність, суспільна свідомість.

Будь-яка влада, здобуваючи перемогу у політичній боротьбі з внутрішніми або зовнішніми ворогами, суперниками чи опонентами, відразу висуває як одне з головних завдань – формування «нової людини» для свого подальшого зміцнення, поступу і закріплення на тривалий час. У зв'язку із цим постановка питання про конструювання «*homo sovieticus*» на четвертому десятилітті панування радянської влади в СРСР може видатися дивним і неправомірним, втім лише на перший погляд. Автор на самому початку своєї монографії підкреслює: «Актуальність звернення до проблематики продиктована не тільки академічним інтересом, а й реаліями стану сучасного українського суспільства, яке у своїй значній масі є продуктом ідеологічного виховання радянського ґатунку. Сформовані протягом десятиліть норми і цінності, поведінкові стратегії, міфи і стереотипи тяжіють й донині, гальмуючи модернізацію всіх сфер життя в сучасній Україні» (с.6). Автор поставив за мету здійснити системний аналіз особливостей конструювання «радянської людини», сфокусувавши увагу на соціокультурних інститутах та інструментах, механізмах та формах їх дії та впливу.

Ю.О. Каганов, визначивши об'єктом своїх наукових студій «радянську людину», свідомо і виправдано обрав 1950-ті – пізні 1980-ті рр. як період не тільки вкрай суперечливий і складний, а й визначальний для радянського державного конструкту. З одного боку, відлигова десталінізація цілком усвідомлювалась мислячим суспільством як вимушена поступка і часткове пом'якшення, а з іншого – через свою позірну демократичність і послаблення репресивного тиску витворювала нові суспільні пастки і оберталась соціальними небезпеками. На цьому етапі радянська комуністична система продовжила вдосконалення «радянської людини», застосувавши до неї більш вишукані, підступніші способи впливу.

По смерті Сталіна режим мімікрував: репресивний тиск і тотальний нагляд були переведені в площину удаваної гармонізації та стабілізації суспільного буття, вивільнення від постійного страху. Натомість його змістове імперське і людиноненависницьке єство збереглося і зміцніло, а в українському випадку й поготів. Дослідник простежує, що від середини 50-х рр. до початку 90-х рр. визначальні механізми сталінського режиму (вождизм, монопольна диктатура компартії, оперта на силові структури, адміністративно-командна економіка, догматична ідеологія марксизму-ленінізму тощо) хоч і трансформувалися певною мірою, але за суттю системно збереглися.

Теоретичні і методологічні засади аналізу ґрунтовно розглядаються у першому історіографічно-концептуальному розділі монографії через продумано-добірний і місткий огляд дискурсивних візій концепту «*homo sovieticus*» від радянського і дисидентського до новітнього українського і російського, західного й центральноевропейського. Варто зазначити, як репрезентативний і переконливий спектр охоплених в історіографічному аналізі праць (з теорій тоталітаризму, індустріального суспільства, масової культури, авторитарної особистості тощо), так і ступінь їх оригінального і самостійного осмислення з позицій заявлених цілей власного дослідження.

У розділі другому «Освіта і виховання як механізми конструювання «радянської людини» в Україні» Ю.О. Каганов всебічно розкриває основні фактори соціалізації особистості «по-

радянськи» шляхом уніфікації і профанації ціннісних орієнтирів та нівелювання особистісного самостояння індивідуальності на всіх рівнях радянської освіти з системним використанням «агентів впливу» (піонерські, комсомольські, компартійні організації, профспілки, спецслужби). Конструювання «радянської людини» нерозривно пов'язане з імплантацією російської мови в усі сфери життя суспільства, життя кожного громадянина. Автор розкриває маніпулятивну сутність освітньої політики як русифікаторської, руйнівної для традиційної культури та збереження національної ідентичності.

Значний інтерес для читача становить третій розділ монографії, в якому характеризуються засоби масової інформації (друкована преса, радіо, телебачення) у забезпеченні і підтримці ідеологічної матриці при формуванні суспільної свідомості «нової радянської людини». Автор увиразнює, як суспільство чинило опір закритості інформаційного простору («сам/тамвидав», «радіохуліганство»), усвідомлюючи фальш накинутах згори норм та фіктивних ідеалів. Автор переконливо показує, як у повсякденних практиках, приватному житті люди обстоювали особисту свободу, в різний спосіб протестували проти подвійних стандартів і лицемірства, розходження між декларованими ідеалами і практичними реаліями. Наскрізьною ідеєю праці є переконливе доведення автором неспроможності радянської пропагандистської машини уніфікувати суспільно-політичну думку в радянській Україні.

У четвертому розділі «Соціокультурний процес та індоктринація радянської ідентичності» автор приділив увагу, передусім, особливостям радянських мовних практик на двох рівнях: політичній ідеології (постанови, гасла, звернення, декларації, фігури мови, кліше, бюрократизми) та мовних комунікацій носіїв мови (місцеві говірки, чутки, анекдоти, езопова мова). Як і вся праця, цей сюжет (з чисельними конкретними прикладами, теоретичними покликаннями, статистичними даними) написаний яскраво і образно, узгоджений з динамікою суспільного життя. Параграф про політичний анекдот ще більше увиразнює парадоксальність комунікаційної відстані між «верхами» і «низами», дозволяє простежити наростання кризових явищ, з одного боку, старанно камуфльованих і лакованих офіційною пропагандою, а з іншого – викритих попри це влучним лаконічним дотепом. Хоча поза аналітикою дослідника залишилися побутові анекдоти, за його розповіддю можна визначити больові точки повсякденного життя.

Надзвичайно насиченим і щільним (за піднятими проблемами, за багатою і різноманітною джерельною базою, за рівнем теоретичного осмислення і, головне, за варіантами інтерпретації) є параграф про українське радянське кіно другої половини ХХ ст. Автор практично уникає елементарних переказів чи констатації, натомість пропонує читачеві різні варіанти роздуму над візуальними текстами кінематографу в контексті соціокультурних реалій.

Окремо відзначимо, що і поліграфічний та дизайнерський бік книги концептуально і ретельно продуманий, відбір і подання ілюстрацій відповідають загальній високій культурі наукової праці.

Ольга Коляструк

Винницький государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
доктор исторических наук, профессор (Украина)

Каганов Ю. О. Конструирование «советского человека» (1953–1991): украинская версия. – Запорожье : Интер, 2019. – 432 с., илл.

Аннотация. Целью статьи является анализ монографии Юрия Каганова, которая посвящена осмыслению важной части перманентного коммунистического эксперимента по формированию «советского человека» в Украинской ССР в 1950-х – 1980-х гг. На основании проведенного анализа определена оригинальность исследования, авторская концепция проблемы, охарактеризована структура, полнота использования автором документальных и историографических источников; показана теоретико-методологическая и практическая значимость научного труда.

Ключевые слова: «советский человек», «homo sovieticus», идеология, идентичность, общественное сознание.

Olha A. Koliastruk

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Dr (History), Associate Professor (Ukraine)

**Kahanov Y. O. Homo Sovieticus Identity Construction (1953–1991):
Case of Ukraine. Zaporizhzhia : Inter-M, 2019. 432 p.,ill.**

Abstract. *The purpose of the article is to analyze the monograph by Yuri Kaganov, which is devoted to understanding the important part of the permanent communist experiment on the formation of the “Soviet man” in the Ukrainian SSR in the 1950s and 1980s. Based on the analysis, the originality of the study, the author's concept of the problem are determined, the structure, the completeness of the author's use of documentary and historiographic sources are characterized; The theoretical, methodological and practical significance of scientific work is shown.*

Key words: «Soviet man», «homo sovieticus», ideology, identity, collective consciousness.

Статтю надіслано до редколегії 03.03.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.04.2020 р.